

1725 YILINDA OSMANLI TAHRİR DEFTERİNE GÖRE TEBRİZ

TABRİZ IN 1725 ACCORDING TO THE OTTOMAN TAX REGISTERS

Dr. Akram NEJABATI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, niloofar_abilar@yahoo.com

İstanbul / Türkiye

ORCID: 0000-0003-1207-0244

ÖZET

XVIII. yüzyılın ilk çeyreği boyunca cereyan eden olaylar Safevi Devleti'nin çöküşüne zemin hazırlamıştır. 1720'de, Safevi Devleti'nin vaziyetini içeriden görmek ve tespit etmek için elçi olarak İsfahan'a gönderilen Durri Ahmet Efendi'nin hazırladığı raporun askeri harekate elverişli bir tablo çizmesi üzerine 1723 yılında Osmanlı ordusu üç koldan İran'a girdi ve bir yıl sonra Tebriz Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçti. Osmanlı klasik geleneğine göre şehrin ele geçirilmesinden sonra bölgenin tahrir faaliyeti gerçekleştirildi. Bu çalışmada 1725 yılında Osmanlı mülküne katılan Tebriz için hazırlanan Tahrir Defteri incelenecektir. Fethi takiben yürütülen tahrir faaliyetleri sonucunda 904 ve 908 numaralı iki cilt tahrir defteri hazırlanmıştır. Bu çalışmamızda 904 numaralı Mufassal Tapu Tahrir Defterini esas alarak bilgiler vermeye çalışacağız. Bu defterde yapılan tasnifi esas alarak Nefs-i Şehr-i Tebriz'in Osmanlı Devleti tarafından oluşturulan idari yapısını, bölgelerin isimlerini, tahmini nüfuslarını, vergiye tabi olan mükellef sayısını, üretilen ürünlerin ve bulunan sanayinin adlarını, elde edilen ekonomik değer tahmini miktarını tespit etmeye çalışacağız. Bu araştırma tarihi coğrafya açısından da çok önemlidir. Zira Safeviler Dönemi İran'ıyla ilgili içerdiği bilgiler, kaydedilen yer ve bölge isimlerinin günümüzdeki isimlerle karşılaştırmasına imkan sağlar ve isimlerin zaman içindeki değişimlerini de gözlemlemeye imkan verir.

Anahtar Kelime: Tebriz, Osmanlı, Safevi, Tahrir Defteri, İdari yapı

ABSTRACT

The events of the first quarter of the eighteenth century, which led to the collapse of the Safavid government, were chained by each other. The government's misguided policies have caused uprisings in those years. For example, Caucasus, Kurdistan, Khorasan's Sunnis, Bahraini Arabs, Lorestan's Kurds and Qizilbash revolts, also Mahmoud's movement to Capital Isfahan and capturing it in 1722. The Safavid's neighbors, Russia and the Ottomans, also pursued these events to using this situation. The Safavid's situation was reached by the Ottoman Provinces and Durri Ahmad Afandi was sent to Esfahan as an emissary in 1720 to observe the condition. The Durri Ahmad Afandi's report was surrendered to his government in 1721 and Ottoman invaded Safavid from three fronts in 1723. The Caucasus's head of governor Arefi Ahmed Pasha Ravan, Baghdad Governor Ayubi Hassan Pasha, Kermanshah and Hamedan, and the Kopruli-zadeh Abdullah Pasha, after the capture of Salmas, Khoy, Chours, Tzuj and Marand, moved to Tabriz in 1724 but could not catch the city. The next year, Tabriz was dominated by Ottoman on 2 August 1724. For the conquered lands to be among the assets of the Ottoman Empire, they are written at that areas.

The result of the writing activities in this area is the Dougal Defter 904 and 908. In this research, according to the Defter 904, information such as divisions and districts of the Tabriz area, estimated population, number of taxpayers, names of agricultural products and industries, will be given to the estimated economic value of the area.

Keywords: Tabriz, Ottoman, Safavid, Tax Register, Administrative structure

1.GİRİŞ

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Safevi Devleti'nin sonunu getiren olaylar, birbirinin ardına gelmiştir. Bu sorunlar seneler önce devletin yanlış siyaseti neticesinde kendini göstermeye başlamış ve isyanlara neden olmuştur. Aksi takdirde Safevi Devleti'nin çözülmeye başlamasının nedenini sadece Kafkas, Kürdistan, Horasan Sünnileri ile Bahreyn Arapları, Lûristan Kürtleri, Kızılbaş mensuplarının ayaklanması ve Afganların hücumuna bağlamak doğru olmayacaktır (Külbilge, 2010; Nejabatı, 2020). Bu ayaklanmalar dışında içeride ve dışarıda birçok olay yaşanmıştır. 1722'de Mahmud'un İsfahan üzerine yürüyüp başkenti almasıyla karışıklık had safhaya çıkmıştır (Mirza Mehdi Han Esterabadi, 1341/1962). Safevi Devleti'nin komşuları Rusya ve Osmanlı Devleti de bu olayları iyi bir şekilde takip edip bu durumdan faydalanmaya çalışmışlardır.

Safevi Devleti'nin içinde bulunduğu durum sınırdaki eyalet valilerinin gönderdiği raporlar sayesinde Osmanlı Devleti'ne de ulaşmıştı (Külbilge, 2010). Bu sebepten durumu içeriden görmek ve tespit etmek için 1720'de Dürri Ahmet Efendi elçi olarak İsfahan'a gönderildi (Talay, 1994, DİA, c.X). Dürri Efendi, dikkatli ve zekice hazırlanan Safevi Devleti'nin iç ve dış durumu hakkında bilgi veren raporunu kendi devletine 1721'de sundu (Urkundağ, 2006). Gereken hazırlıkları yaptıktan sonra Osmanlı Devleti, Haziran 1723'te üç cephe üzerinden Safevi Devleti'ne savaş açtı (COA, M.D,131, 0134, hkm 711). Kafkas bölgesi seraskeri Arifi Ahmed Paşa Revan, Bağdat valisi Eyüplü Hasan Paşa Kirmanşah ve Hemedan, Azerbaycan cephesinde Köprülü-zade Abdullah Paşa ise, Selmas, Hoy, Çors, Tesuç ve Merend kasabalarını aldıktan sonra 1724'de Tebriz'e doğru hareket etti ve Eylül'de şehri kuşatma altına aldı (Nejabatı, 2020). Fakat bu sene fetih gerçekleşmediği için Osmanlı ordusu Tesuc'da kışlamak zorunda kaldı. Gelecek sene Tebriz kuşatması 4 gün sürdü. Uzun top ateşine tutulan şehir ahalinin direnmesine rağmen 2 Ağustos'ta Osmanlı ordusunun hakimiyetine girdi. Böylece Tebriz, bir Osmanlı Devleti mülkü haline geldi (Küçükçelebizâde, 1282 h.). Osmanlı Devleti'nde, memleket dahilindeki topraklar padişahın mülkü sayılırdı. Bu sebepten yeni fethedilen yerlerin padişahın mülküne katılmasını tespit etmek için bu bölgelerde tahrir yapılırdı.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin Safevi topraklarının büyük kısmını ele geçirmesiyle bu bölgelere ait tapu tahrir defterleri kaleme alınmıştır. Tebriz'in tahrir fermanı, evahir-i Safer 1138/1725 senesinde sadır olarak silah-dar katibi olan Yeşilli-zade Mustafa muharrir tayin edilmiştir (COA, C-AS, 00583-24548, 1138/ 1725). Tahrir faaliyetleri sonucunda 904 ve 908 numaralı iki cilt tahrir defteri hazırlanmıştır. Söz konusu defterin üzerinde tarih yazılmamıştır ancak Safevi topraklarının fetih tarihlerine dayanarak defterlerin III. Ahmet (1703-1730) devrinde kaleme alındığı söylenebilir. Bu yüzden tahrir yılı için 1137-1141(1724-1728) yılları arasını vermemiz yanlış olmayacaktır (Özgüdenli, 2003). Ayrıca 904 numaralı defterin 59'uncu sayfasında toprak ve vergiler hakkında düşürülen notta tarih fi gurre-i Recep sene 1140 olarak yazılmıştır (COA, TT.D, 904, 1140 /1728). Benzer defterlerde olduğu gibi bu defterde de kanunname bulunmamaktadır.

904 numaralı Tahrir defteri 428 sayfadır. Bu defterin 1, 2, 4, 5, 160, 188, 190, 222, 244, 248, 313, 314, 349, 427, 428'inci sayfaları boştur. Üçüncü sayfadan Defter-i Mufassal-i Liva-i Tebriz Cild-i Evvel diye başlanmıştır. Bu ciltte Nefs-i Tebriz, mükataat-i liva-i Tebriz, Nahiye-i Serd Sahra, Nahiye-i Hatay, Nahiye-i Şaha, Nahiye-i Vendher, Nahiye-i Rûdgar, Nahiye-i Dehhargan, Nahiye-i Dizec-Rûd, Nahiye-i Mehran-rûd kaydedilmiştir (COA, TT.D, 904, 1140 /1728).

Bu çalışmada konumuz olan Tebriz şehriyle ilgili iki ciltlik 904 ve 908 numaralı Mufassal Tapu Tahrir Defterinden, 904 numaralı birinci cildin içeriği incelenecek ve bunlardan yola çıkarak o dönemde Nefs-i Tebriz'in mahalleleri, nüfusu ve ekonomisi hakkında bilgi verilecektir. Böylece dönemin Tebriz tarihine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

2.DEFTERELERE GÖRE TEBRİZ LİVASI

Nefs-i Tebriz'in dahili taksimatında en büyük birim Mahalle ve ondan küçük olan Kûçe (URL1) yani sokak terimleri kullanılmıştır. Tebriz'de 904 numaralı deftere göre 11 mahalle ve onlara tabi olan sokaklar bulunuyordu. Bu mahalleleri defterde kaydedildiği şekle göre sıralamaya çalıştık.

2.1.Tebriz'in Novber Mahallesi محله نوبر (COA, TT.D, 904, 1140 /1728):

Novber mahallesi şehrin güneyinde bulunmaktadır. Bu bölge kuzeyden Rasta Kûçe ve Mehad-i Mehin (Miyar miyar) mahalleleri, güneyden Yanık dağları, doğudan Maralan Mahallesi ve batıdan ise Çerendab ile çevriliydi. Burası çok büyük bir bölge olarak yüksek sayıda da nüfusa sahipti. Bu mahallede sakin olan halkın çoğu zengin ve ticaretle uğraşan kişilerdi. Tebriz'in en eski mahallelerinden olduğuna göre burada çok sayıda tarihi eser bulunmaktadır. Bu eserlerden Pol-i Karı (Karı Köprüsü halk ağzında), Dervaze-yi Bağmişe, Kervansaray-i Mehdi Han Ferrâş başı, Kervansaray-i Hacı Hüseyin, Hane-i Hacı Seyit Bakir, Pol-i şişgîlân, İmaret-i Maksudiye-yi (URL2) sayabiliriz (Niknam& Zevki,1374ş/1995). Maalesef yukarıda saydığımız eserlerden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Sadece Kaçar Dönemi'ne ait harita ve resimlerde görme ihtimali vardır. Hatırlatmalıyız ki geçmişten günümüze gelen eserler sadece Bağ-i Şimal (URL 3) ve Novber hamamıdır (URL 4).

Kaçarlar Dönemi'ne ait 1827'de çizilen eski Tebriz haritasında görüldüğü gibi Novber Mahallesi geniş bir alanı kapsamaktadır ve şehrin tam güneyinde bulunmaktadır. Bu mahalle günümüzde de Tebriz şehrinin büyük ve tarihi mahallelerinden biri olarak sayılır fakat bugün şehrin merkezinde yer almaktadır.

Tebriz'in tarihi mahalleleri geçmiş asırlardan beri modernleşmenin gelişiyile fiziksel değişikliklere uğramıştır. Bu süreç birinci Pehlevi Dönemi'nde çok hızlı ilerlemiştir. Bu dönemde benzer ülkelerde de olduğu gibi modernizm ve yenilikçilik İran'da da kendini göstermeye başlamıştır. Teceddüt ilk önce şehirlerin eski dokusu ve simasını değiştirmekle kendini göstermiştir. Bu nedenle merkezi çekirdeğe ulaşmak için, toplu taşıma mekanizmasının devreye girmesi ve halkın erişimi için nispi refahın yaratılmasıyla, tarihsel doku alanında ve şehrin kapılarında müdahaleler yapıldı. Tarihi geçitler, modern cadde sistemini oturtmak için tahrip edildi (Mehryar, 1398ş/ 2019). Tahribe uğrayan tarihi mahallelerden biri de Novber Mahallesiydi. Çünkü şehrin büyümesi ve genişlemesi nedeniyle tam merkezde kalmıştı. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı tarihi eserler günümüze ulaşamaz oldular.

Safeviler Dönemi'ndeki Novber Mahallesi 904 numaralı tahrir defterinin verilerine göre 440 vergi mükellefine sahiptir. Bu mükelleflerin adı ve baba adı defterde kayıtlıdır. Defter tutulduğu zaman hane reislerinin bazılarının adları kenarında başka bir köy veya mahallede bulunduğu yazılmaktadır. Bunun nedeni belki insanların korkması ve daha emniyetli bir semte veya akrabalarının yanına taşındıklarını söyleyebiliriz.

2.2.Hiyaban Mahallesi خیابان (COA, TT.D, 904, 1140 /1728):

Kayıtların devamında Novber Mahallesi Hiyaban Mahallesi takip etmektedir. Bu mahalle şehrin doğusunda büyük ve ünlü bir bölge olarak kuzeyden Şişgîlân ve Pol-i Sengi ve Bağmişe mahallelerine, güneyden Maralan Mahallesi'ne, batıdan Rasta Kûçe ve Novber'e ve doğudan Barınç köyünün bağlarıyla sınırlıdır (Meşkûr, 1352 ş/ 1973). Defter kayıtlarına göre bu mahallenin sokaklarının ismi ve orada yaşayan vergi mükelleflerinin sayısı Tablo-1'de verildiği gibidir.

Tablo -1

Sokak	Mükellef Sayısı
Kûçe-i Bâlâ	121
Kûçe-i Köprü	15
Kûçe-i Hacı Ahmet	52
Kûçe-i Kıyas	100
Kûçe-i Dize	100
Kûçe-i Maralan	65
Kûçe-i Aş-döken	60
Kûçe-i Dimaşkiyyeve Pol-i Sengi	43
Kûçe-i İmadiyye	56
Kûçe-i Hatay	31
Toplam	643

Hiyaban Mahallesinde tüm ismi geçen sokakların adları yanında ‘Tabi-i mahalle-i Hiyaban’ ibaresi kaydedilmiştir. Tablo-1’de de görüldüğü gibi 10 kûçeden oluşan bu mahallede 643 vergi kaydı bulunmaktadır. Sokak kayıtları bittiğinde sadece Pol-i Sengi sokağının mükelleflerin Dimaşkiyye (URL5) ile birlikte yazmışlardır. Bu bölgede iki değirmen mevcuttur ki bunlardan biri altı aylık olarak sabıka Abdü’l-reşit ve Hacı Lütuf-ali yedinde ve diğeri de yine altı aylık ve adları zikredilen şahısların elinde bulunmaktaydı. Mahalle tahriri biterken mevcut bağ bahçe ve zemin (tarım arazisi) yazılmıştır. İlk önce bağ bahçe ve tarım arazilerinin isimleri, miktarı ve sahiplerini tablo şeklinde hazırladık fakat sayılarının fazla olması nedeniyle makaleye eklememiz mümkün olmadı. Bu sebepten dolayı sadece her mahallede bağ ve arazilerin miktarının yazılmasının uygun olduğunu düşündük. Hiyaban mahallesinde 79 kıta toplam 495 dönüm bağ bahçe ve 1200 dönüm tarım arazisi bulunmaktadır.

2.3. Mahalle-i Dervaza-i Dik دروازه دیک (COA, TT.D, 904, 1140/1728):

Defter kayıtları sırasında üçüncü mahalle olarak Dervaza-i Dik yazılmaktadır. Bu mahallenin başlığı altında ‘hali an reaya’ ibaresi not düşürülmüştür. Ardından kayıtların devamında reaya-i perakende der mahalle-i mezbure başlığı altında burada sakin olan perakende ahaliden mevcut olanlar yazılmıştır. Bu mahallenin reayası diğer mahallelere perakende olmuşlardır. İsimlerin üzerinde kayıt zamanında nerede buldukları yazılmaktadır. Reayanın dağılık düşmeleri nedeniyle tahririn devamında diğer mahalle isimleri yazılarak ‘tabi-i mahalle-i Dervaza-i Dik’ ibaresi yazılmıştır bu sebepten dolayı bunların hepsini Tablo-2 halinde göstermeye çalıştık.

Tablo-2

Sokak	Mükellef Sayısı
Dervaza-i Dik	88
Şişgilân	20
Pol-i Seng	80
Venver	8
Kûçe Bağ-ı İmaret-i Reşidiye	45
Kûçe Bağ-ı Bağmişe	66
Kûçe Bağ-ı Siyâbân	54
Dizec-i (URL 6) Hacı Dellak tabi-i kûçe-i Venver	24
Toplam	385

Tablo-2’de de görüldüğü gibi Dervaza-i Dik ve oraya tabi olan yerlerde 385 vergi mükellefi yaşamaktadır. Kayıtların bittiği yerde kûçe-i Venver’e tabi olan Dizec-i Hacı Dellak ismi yazılmış ve başlığın altında 24 hane reisinin adı yazılmaktadır. Tablo-2’e dikkat edersek önceden 8 vergi mükellefine sahip olan Venver’in adı Pol-i seng kayıtlarının sonuna eklenmiştir. Bunun sebebi ya savaş nedeniyle bunlar kendi ikamet ettikleri bölgeden kaçarak buraya yerleşmişler ya da kayıt yapıldığı zaman Dizec-i Hacı Dellak unutulmuş ve kayıtların sonuna eklenmiş olduğu kanaatindeyiz.

Dervaza-i Dik mahallesine tabi olan sokaklardan Kûçe Bağ-ı İmaret-i Reşidiye, Bağmişe, ve Dizec-i Hacı Dellak’da bağ bahçe bulunmaktadır. Kayıtlara göre bu mahallede mevcut olan 139 buçuk dönüm bağ bahçe, 31 dönüm arazi ve 3 dönüm yoncalık mevcuttur. Bağmişe bölgesinde bağlarla birlikte 10 tane tüm senelik değirmen de vardır ki bunlardan 4 tanesi Tebriz kalesinin der-darı elindedir. Ayrıca bu mahallenin kayıtlarının sonunda yine 13 adet değirmen ve kimlerin elinde oldukları da eklenmiştir. Bu değirmenlerden birisi çalışmaz durumdadır. Bölgede toplam 24 değirmen bulunmaktadır.

2.4. Mahalle-i Sürhâb سرخاب (COA, TT.D, 904, 1140/1728):

Tebriz’de, Sürhâb kırmızı toprağı olan ünlü bir dağın ismidir. Burası su ve bitki örtüsünden yoksundur. Sürhâb veya Ayın-i Ali dağı 1800 metre yükseklikle Tebriz’in güneydoğusundadır. Bu dağa Ayın-i Ali isminin verilme sebebi halkın inançlarına göre Avn bin Ali’nin (URL7) mezarının burada olmasından kaynaklanmaktadır. Sürhâb, şehrin güney mahallelerinden sayılır. Burası güneyden Sürhâb dağına, batıdan Şütürban’a (deveçi), kuzeyden Mihran-rûd ve Şişgîlân’ın bir kısmına ve doğudan Şişgîlân ve Seylâb’la sınırlıdır (Seccâd, 2536 ş/1977).

Sürhâb, Tebriz’in tarihi ve övünen mahallelerinden birisidir. Öyle ki Mevlana Celâleddin Rûmî onunla ilgili söylemiştir:

به سرخاب ارشوی مدفون زهی روحا زهی راحت (Hamaçi, 1389ş/ 2000) به تبریز ارشوی ساکن زهی دولت زهی رفعت

Bu beyitten de anlaşıldığı gibi Sürhâb mahallesinin mezarlığı da ünlüymüş ve çoklu büyük ve meşhur şahıslar bu mezarlıkta gömülmüştür ki bunlardan Timur’un oğlu Miran-şah’ı ve günümüze kadar mezarı bu bölgede kalan Seyit Hamza’yı (URL8) söyleyebiliriz. Görünüşe göre bu mezarlık Şah Safi Dönemi’nde 1054/ 1644-45 Evliya Çelebi’nin Tebriz’e geldiği zaman halk arasında tanılan mekanlardan sayılmaktaydı. Fakat sonralar korunmadıkları nedeniyle yıkılıp yok oldular (Hamaçi, 1389ş/ 2000).

Yedinci hicri yüzyılın sonunda ve sekizinci yüzyılın başlarında Hacı Reşideddin Fazlullah-i Hemedâni fermanıyla Sürhâb dağının eteğinde Reb’-i Reşîdî diye bir bina yaptırıldı. Burası eğitim şehri olarak kendine has bağ bahçe ve birkaç karyeye sahiptir. Buranın kalıntıları Safeviler Dönemi’ne kadar mevcuttur (Seccâd, 2536 ş/1977). Nadir Mirza kitabında anlatıyor ki önce Tebriz’e geldiğimde binadan çoklu kalıntılar bulunmaktaydı fakat halk onun taş ve kerpiçlerini söküp götürmüşler (Şehzade Nadir Mirza, 1360 ş/1980). Maalesef günümüzde bu binadan sadece ismi kalmıştır.

Defter kayıtlarına baktığımızda dördüncü mahalle olarak Sürhâb ismi yazılmaktadır. Bu bölgenin de kayıtları başlarken iki mükellef ismi kaydedildikten sonra ‘Reaya-yi perakende der mahalle-i mezbur’ ibaresi yazılarak ardından orada yaşayan vergi mükelleflerinin adı, baba adı ve üzerinde kayıt zamanı nerede yaşadıkları yazılmaktadır. Tablo-3’te bu bölgede sakin olan mükelleflerin sayısı verilmiştir. Bölgede toplam 164 mükellef 30 dönüm bağ bahçe ve bir değirmen kayıtlıdır.

Tablo-3

Sokak	Mükellef Sayısı
Sürhâb	153
Üç Ağaç	11
Toplam	164

2.5. Mahalle-i Miyar Miyar (ميار ميار (مهاده ميهين) (COA, TT.D, 904, 1140 /1728):

1297/1879 tarihinde çizilen Darüssaltana-i Tebriz haritasında mahalle sınırları çok net olarak bellidir. Bu mahalle doğudan Novber, batıdan Gecil ve Kûçe bağ, kuzeyden Hiyaban mahallesi ve güneyden Yanık arazileriyle komşuydu (URL9). Miyar Miyar büyük ve mamur bir mahalledir. Burada bağ bahçe ve bostan sayısı azdır. Mahallede hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar yaşamaktadırlar. Hıristiyanlar bu mahalde kilise ve ibadet yerlerine sahiplermiş ve buranın iki kethüdası vardı. Birisi Ehl-i İslam ve diğeri Hıristiyan. Burada yaşayanlar genellikle servet sahibi ve zengin kesimmiş. Hıristiyan aileler kuyumcu, mücevherci, bezirgan ve işini çok iyi bilen terzilerdir. Bu nedenle hepsi mal ve itibar sahipleri insanlardır (Niknam& Zevki,1374 ş/1995). Ayrıca Osmanlı ve Frenk devletlerinin elçileri ve Frenk tacirleri de bu sokakta yaşamaktaydılar (Meşkur, 1352 ş/ 1973).

Deftere göre bu mahallenin reayası da diğeri yerlerde yaşamakta olduklarına göre başlık reaya-yi perakende-i mahalle-i mazbure diye yazılmıştır ve ardından vergi mükellefinin adı ve kayıt zamanında hangi mahallede buldukları yazılmaktadır. Yukarıda söylendiği gibi burada bağ bahçe sayısı azdır ve Tablo-4'te de görüldüğü gibi mahallede 423 mükellef ve 64 dönüm bağ bahçe bulunmaktadır.

Tablo-4

Sokak	Mükellef Sayısı
Miyar Miyar	355
Kûçe-i Leyl-âbâd	62
Toplam	423

2.6. Mahalle-i Deveci (دوه جي) (COA, TT.D, 904, 1140/1728):

Deveci ya Şütürbân bölgesi kuzeyden Sürhâb dağlarına, doğudan Sürhâb Mahallesi, güneyden Mehran-rûd ve batıdan Emirhiz Mahallesiyle sınırlıdır. Buranın kuzey kısmında olan evleri Sürhâb dağı eteğinde olan tepeler üzerinde yapılmıştır. Burası Tebriz'in eski ve zengin mahallelerinden sayılmaktadır (Meşkur, 1352 ş/ 1973). Eskiden birkaç meydan bu bölgede bulunmaktaydı ki bunlardan Sahibü'l-emr ve Saman meydanını sayabiliriz. Sahibü'l-emr önceleri Sahip-âbâd adlı büyük bir bağmış, Ak koyunlu Uzun Hasan Dönemi'nde bu meydan yapılmıştır. Köylüler bu meydanda getirdikleri sebze, meyve ve tahıllarını satıyorlardı. Önceleri çadır kurularak tezgahlar yapıyordu fakat yavaş yavaş bu çadırlar dükkanlara dönüştü ve bir pazar ortaya çıktı ve sonunda meydandan hiçbir eser kalmadı (Meşkur, 1352ş/1973). Saman Meydanı Devecinin güneyinde Mihran-rûd yakınındadır. Doğudan şimdiki Dârâyi Sokağına ve batıdan Milel-i Müttehid Sokağıyla sınırlıdır. Bu meydan da köylülerin ellerindeki mallarını satmaya toplanan noktalardandır. Genellikle Tebriz'in güney ve batısından gelen köylüler saman da dahil olmak üzere kendi ürünlerini burada pazarlarlar. Bu nedenle de ismi saman meydanıdır (URL10). Nadir Mirza kitabında anlatıyor ki mahalle ahalisi çok zenginler çünkü ticaretle meşgul ve burada bağ bostan da bulunmamaktadır (Şehzade Nadir Mirza, 1360 ş/1980).

Deftere baktığımızda bu mahallenin adı altında da 'hali an reaya' ibaresi yazılmıştır. Bu mahallenin perakende reayası 282 avarız-hanesidir ve üzerlerinde o mahallede veya başka yerlerde yaşadıklarına dair not düşürülmüştür. Bölgede bağ bahçe ve değirmen mevcut değildir.

2.7. Mahalle-i Sencârân سنجانرآن (COA, TT.D, 904, 1140/1728) :

Sencârân Mahallesi kuzeyden Mihran-rûd (Meydan Çayı), güneyden Miyar Miyar, doğudan Rasta Kûçe ve batıdan Verci Mahallesi (Veycuye) ile sınırlıdır. Sencârân geçmişte Tebriz'in merkezinde olan büyük bir mahallesiydi. Fakat günümüzde birkaç yıpranmış ve eski dokulu sokaktan başka bir şey kalmamıştır (Hamaçi, 1389ş/ 2000). Nadir Mirza buranın çok eski bir şehir yapısına sahip olduğunu söyler ve anlatır ki burada hiç bağ ve bostan yoktur (Şehzade Nadir Mirza, 1360 ş/1980). Sencârân tarihi mahallesi günümüzde 'Rasta Kûçe' diye adlandırılır. Eğer doğu tarafından bu mahalleye girilirse ilk karşılaşacağınız şey üstü kapalı eski bir pazar olacaktır ki geçmişte bakırcıların iş yerleri idi (URL11).

Tebriz defterine göre mahalle adı altında kaydedilen ' reaya-yi perakende-i mahalle-i mezbur' ibaresinin ardınca vergi mükellefinin ismi ve buldukları yerin adı Tablo-5'te verilmiştir.

Tablo-5

Sokak	Mükellef Sayısı
Sencârân	69
Kûçe Bağ-i Emire Kız tabi-i Sencârân	90
Reaya-yi Perakende-i Kûçe-i Venver	144
Kûçe Bağ-i Tevbe Haklı tabi-i Sencârân	112
Toplam	416

Yukarıda geçtiği gibi Nadir Mirza kitabında Sencârân Mahallesinde bağ bahçenin bulunmadığına işaret etmiştir. Halbuki defterin kayıtlarına göre Safeviler Dönemi'nde o bölgede çoklu bağ bulunmaktadır. Verilere göre bölgede 96 buçuk dönüm bağ bahçe ve tarım arazisi olarak 2772 buçuk dönüm zemin bulunmaktaydı. Burada 4 değirmen varmış ki bunların çalışma türlerini 2 gever diye anlatmışlar. Gever su ölçüsü anlamındadır. Bundan önce tam yıl, altı veya üç ay çalışan şekilde ayırım yapılırdı. Mahallenin 416 vergi kaydıyla birlikte bağ ve arazilerine nazaran değirmen sayısı çok azdır. Bu arazilerden elde edilen tahılların özellikle buğdayın kullanıma hazırlanması için değirmene ihtiyaç vardır. Halbuki bölgede olan değirmenlerin sayısı bu miktar mahsule yetecek kadar değildir. Sonuçta düşünüyoruz ki o dönemde bu mahallede yaşam bölgesi de çok fazla değilmiş ve ahali geçimini tarımcılıkla sağlamıştır.

2.8. Mahalle-i Veycu ويجو (COA, TT.D, 904, 1140 /1728):

Veycuye veya halk ağzında verci şehrin kuzeybatısında olan büyük bir mahalledir. Burası kuzeyden Çustdûzan'a, güneyden Kara ağac'a, batıdan Hukum-âbâd'a ve doğudan Rasta Kûçe ve Dikbaşı ile sınırlıdır (Meşkur, 1352ş/1973).

Eski ve meşhur olan Verci Mahallesi Tebriz'in kuzeybatısında şehrin merkezine doğru meyillidir. Onun meydanı ve eski dervazasına Vercibaşı derler. Buradan Deveci, Emir Kız, Sencârân, Kara ağaç, Kûçe Bağ gibi şehrin birçok semtine yol vardır. Mahallenin merkezi yani Verci meydanından dört sokak ayrılıyor ve burayı diğer bölgelere bağlıyor. Veycuye adının tesmiyesi hakkında böyle bir söylenti vardır ki bir gün Mevlana, Tebriz sokaklarında kaybettiği Şems'i arıyordu. Ondan sorulduğunda ki ne arıyorsun cevap verir 'vey cuyem' yani onu ararım. O zamandan beri burası Veycuye diye adlandırılmıştır. Büyük ihtimal Şems-i Tebrizî de bu mahallede sakinmiş (Niknam& Zevki,1374ş/1995; Hamaçi, 1389ş/ 2000).

Nadir Mirza kitabında anlatıyor ki Veycuye büyük ve ünlü bir mahalledir ve bağ bostan sayısı da az ve ahali bilgili insanlardır (Şehzade Nadir Mirza, 1360 ş/1980).

Defter kayıtlarına göre Veycu Mahallesinde 771 vergi mükellefi ve üzerlerinde defter tutulduğu zaman nerede sakin oldukları kayıtlıdır fakat Tablo-6'da görüldüğü gibi Sancak Suyu Sokağı iki kere yazılmıştır. İlk defa Çustsuzlar (URL12) ile birlikte ve ikinci defa da sonda kendisi yazılmıştır. Tarafımızca ilk yazı bir tekrardan ibarettir.

Tablo-6

Sokak	Mükellef Sayısı
Veycu	263
Kûçe Bağ-i Dizec Mirza Ali tabi-i Veycu	85
Kûçe Bağ-i Çustsuzlar nam-i diğer Pabuççu tabi-i Veycu maa Kûçe-i Sancak suyu	110
Kûçe-i Nurdalar Dizesi tabi-i mahalle-i Veycu	65
Kûçe-i Sancak suyu tabi-i mezbur	15
Kûçe-i Nurdalar Dizesi tabi-i mahalle-i Veycu	65
Kûçe-i Dizec-i Çukur tabi-i mahalle-i Veycu	94
Kûçe-i Hüküm-âbâd nam-i diğer Soğanlı maa kûçe-i Kadı-yar tabi-i mahalle-i Veycu	74
Toplam	771

Mahallenin arazisi, bağ bahçe ve değirmenleri birkaç sokakta mevcuttur. Kayıtlara baktığımızda toplam 749.5 dönüm tarım arazisi bulunurken 227 dönüm de bağ bahçe mevcuttur ki bunlara 15 dönüm yoncalığı da ekleyebiliriz. Ardından bölgede bulunan değirmenler gelmektedir ki bunların da sayısı 17 tanedir. Ayrıca defterin 51. sayfasında kayıtlar arasında su hakkında bir yazı bulunmaktadır. 'Ma'-i cari-i nısf-ı nehr-i Ahmed Baba hala der yed-i İbrahim Efendi mezbur' ibaresi yazılmıştır. Bu yazıya göre cereyan eden Ahmed Baba nehrinin yarısı İbrahim Efendi elindedir.

2.9. Kûçe-i Hüküm-âbâd حکم آباد maa Kadı-yar (COA, TT.D, 904, 1140 /1728):

Defterde Hüküm-âbâd'ın diğer adı Soğanlı diye geçiyor. Mahalle başlığı altında burası Kadı-yar Sokağıyla birlikte kaydedilmiş fakat Veycu Mahallesine bağlı olarak yazmışlar. Halbuki Kadı-yar Sokağı Hüküm-âbâd'ın giriş kapısı gibidir (Meymenet-nejad, 1382 ş/ 2003) ve idari açıdan Veycu Mahallesine tabi olarak yazılması belki girişte olması sebebindendir.

Hüküm-âbâd kuzeyden Emir Zeynettin ve Cemşit-âbâd (halk ağzında Camışavan), güneyden Şam Gazan, doğudan Veycu ve Çustdûzan Mahalleleri ve batıdan Kara Melik ile sınırlıdır (Niknam & Zevki, 1374ş/1995). Buranın adının tesmiyesi için kitaplarda çoklu tahmin ve düşünceler yazılmıştır ama tarafımızca bunlardan en doğru yazılan isim, tarihi bir belgede yani vakıfname-i Muzafferiye veya Mescid-i Kebud senedidir ki orada mahallenin adının yazılışı حکم آباد şeklindedir. Bu Cami Karakoyunlular Dönemi'nde yani 870/1465 (Meşkur,1352ş/1973) senesinde yapıldığına göre bu belge de aşağı yukarı bu tarihlerde yazılmıştır. Ayrıca 1140 / 1728 'de tutulan 904 numaralı Tebriz defterinde de bu mahallenin isminin yazılışı حکم آباد olarak geçmektedir.

Bu mahallede arazi sayısı çoktur ve ahali sebze ve yeşillik yetiştirerek geçimlerini sağlamaktaydılar. Günümüzde bile burası Tebriz şehrinin yeşillik ve sebzelerini temin eden bölgelerden sayılır.

Tablo-7'de görüldüğü gibi Hüküm-âbâd Mahallesinde 9 sokak bulunmakta ve toplam vergi mükellef sayısı 790 olarak kayıtlıdır. Fakat bu mahallenin kayıtları diğer bölgelerle farklı bir biçimdedir. Sokakların ekserisini tabi-i Hüküm-âbâd yazarken devamında da tabi-i Veycu diye kaydetmişler.

Defterin 59.sayfasında Ereger Sokağı'nın kayıtlarının ortasında birkaç satırlık not dikkatimizi çekmiştir. Bu notta anlatıyor ki reaya-yi mezkur acemlerin vaktinde Ereger reayası olup lakin sakin oldukları haneleri ve mutasarrıf oldukları arazi ve bahçeleri Han bağından kasr-i Kutluk Şah sınırına varınca Ahıncık kûçe bağı toprağı olup aşar-i şeriyelerin ve sakin oldukları haneler için dahi beher sene ber veçhi maktu yirmi dört kuruş Ahıncık kûçe bağı tarafına eda edeceklerin Mirza Hüseyin ve Hacı Taceddin ve Nazar Ali bey şahadet etmeleriyle kemafi'l-evvel aşarların ve sakin oldukları haneler için beher sene yirmi dört kuruşların Ahıncık tarafına eda ve kendileri Ereger reayası olmak üzere ba ferman deftere kaydedilmişler (COA, TT.D, 904, 1140 /1728, gur-re-i Recep sene 1140). Ayrıca Kûçe-i Kasr-i Kutluk Şah ve Kûçe-i Dizec-i Melik sokağının kayıt bitiminde bunların ziraat için topraklarının olmadığını ve civarlarındaki Hüküm-âbâd topraklarını kullandıklarını kaydetmişler. Ardından mahallede bulunan araziler 'Zeminha-i Kûçe Bağı-i Hüküm-âbâd' başlığı altında kaydedilmiştir. Arazilerin bazılarını sadece batman ve bazılarını hem batman hem de dönüm ile belirttiğine göre hepsinin toplamını batman üzerinden hesapladık. Böylelikle mahallede 249 batman arazi ve 1 dönüm de bağ bahçe bulunmaktadır

Tablo-7

Sokak	Mükellef Sayısı
Kûçe-i Hüküm-âbâd'ın diğer adı Soğanlı maa Kûçe-i Kadı-yar	74
Kûçe-i Ahuni tabi-i Hüküm-âbâd	68
Kûçe-i Berobar tabi-i kûçe-i mezbur	147
Kûçe-i Ereger tabi-i mahalle-i Veycu	254
Kûçe-i Mara tabi-i Hüküm-âbâd tabi-i Veycu	47
Kûçe-i Hemvare der Hüküm-âbâd tabi-i mahalle-i Veycu	107
Kûçe-i Dizec-i Melik tabi-i Hüküm-âbâd	16
Kûçe-i Yenice tabi-i Hüküm-âbâd	27
Kûçe-i Kasr-i Kutluk Şah tabi-i Hüküm-âbâd	50
Toplam	790

2.10. Mahalle-i Çahar Minar چهار منار (COA, TT.D, 904, 1140/1728):

Tebriz şehrinin eski mahallelerinden biri de Çahar Minar Mahallesi'dir. Mahalleler içinde Çahar Minar ismi çok duyulan bir isim değildir. Zira burası kenarda ve Tebriz Pazarı'nın kuzeyinde yer almaktadır. Pazar tatil olduğu saatlerde bu bölgenin de pek hareketli olmadığını söyleyebiliriz (Hamaçi, 1389ş/ 2000). Günümüz Tebriz'inde bu mahalle kuzeyden Mihran-Rûd , batıdan Rasta Kûçe ve Mescid-i Cami', doğudan Darayi Sokağı ve güneyden Tebriz Pazarı ile sınırlıdır (URL13). Burada yaşayan ahali genellikle bezirgan ve şehrin zengin ve ayan kesimleriydi. Mahalle adının tesmiyesi eski devirlerde dört yüksek minarenin bulunmasından dolayı idi (Hamaçi, 1389ş/ 2000; Meşkur, 1352ş/1973). Kayıtlara göre bu mahallede 55 vergi mükellefi kaydedilmiştir ve bağ bahçe veya tarım arazisi bulunmamaktadır.

2.11. Mahalle-i Dervaza-i Serd دروازه سرد (COA, TT.D, 904, 1140/1728) :

Dervaza-i Serd şehrin tarihi ve eski mahallelerinden sayılmaktadır. Buranın diğer adları 'Derb-i Serd', 'Serd Rûd' veya 'Gecil ' diye geçmektedir (URL14). Bu mahalle Tebriz şehrinin batısında Rasta Kûçe, Kûçe Bağ, Miyar Miyar ve Veycu mahallelerinin ortasında bulunmaktadır. 'Gecil' kelimesinin sözlük anlamı kalabalık demektir. Eski zamanlardan beri burası kervanların dinlenme yeri ve çevredeki şehir ve köylerin tarım ürünlerinin satış mahalli olarak tanınmıştır (URL15). Günümüzde de mahalle eski konumunu koruyarak çok kalabalık ve aynı anda en güzel meyve sebzeye sahip olan pazardır. Yüksek kulelere sahip olan Gecil'in tarihi kapısı sene 1338ş./ 1959'da yeni sokakların yapılması neticesinde belediye tarafından tahrip edilmiştir (URL16).

Tablo-8’de görüldüğü gibi bu mahalle sokaklarıyla birlikte 1476 vergi mükellefini barındırmaktadır. Defter verileri de bu mahallenin kalabalık olduğunu göstermektedir. Hane reislerinin adı üzerinde tahrir zamanında nerede oldukları yazılmıştır. Ayrıca Kûçe Bağ-i Şah Kulu Dizesi Sokağı’nın başlığı altında mevcut toprağı hakkında bir açıklamada zikredilen sokağın toprağı Ahıncık Sokağı’na ait olup ve eskiden beri örf resmin ve sair tekaliflerini Ahıncık Sokağı’na eda ettiklerini ve eski karara göre tabi-i Ahıncık yazılmıştır. Mahalleye tabi olan sokaklar içinde Zehrab Bey diye bir isim geçmektedir. Tebriz ile ilgili harita ve yazılarda Zehrab adına rastlamadık fakat anlatılan coğrafi konumunda Ehrab Mahallesi bulunmaktadır. Ehrab, Tebriz Şehrinin ünlü mahallelerinden sayılmaktadır. Burada yaşayan ahali cömert ve zengin insanlardır. Burası şehrin güneyindedir. Kuzeyden Veycu, Miyar Miyar ve Kra Ağaç, doğudan Leylava ve güneyden Gazeran Mahallesi ile sınırlıdır. Eski zamanlarda Ehrab bölgesi Tebriz’in en yeşil nahiyelerinden sayılırdı (Hamaçi, 1389ş/ 2000; Meşkur, 1352ş/1973).

Mahallenin bağ bahçe ve arazi kayıtlarına dikkat edilirse bazı sokaklarda birimleri batman ve bazı yerlerde de dönüm üzerinden ve bazen de her iki birimi de kaydetmişler. Hesaplamalara baktığımızda bir dönüm beş batmana eşittir. Bu nedenle bizde hesapların karışmaması için batman birimini dönüme çevirdik. Bu şekilde mahallede 3.958.5 dönüm bağ bahçe ve 6.332.5 tarım arazisi bulunmaktadır. Bu da mahallenin yeşil alan gibi olmasını göstermektedir.

Tablo-8

Sokak	Mükellef Sayısı
Dervaza-i Serd	173
Kûçe Bağ-i Zehrab Bey tabi-i mahalle-i Dervaza-i Serd	241
Kûçe-i Çar Bahş tabi-i Zehrab Bey	15
Kûçe Bağ-i Kara Ağaçlar tabi-i Zehrab Bey	35
Kûçe-i Lencâb tabi-i Zehrab Bey	24
Kûçe Bağ-i Şah-âbâd tabi-i Zehrab Bey	167
Kûçe Bağ-i Ahıncık tabi-i Dervaza-i Serd	296
Kûçe Bağ-i Şah Kulu Dizesi	62
Kûçe Bağ-i Hatip tabi-i Ahıncık	42
Kûçe-i Şenb-i Gazan tabi-i Dervaza-i Serd	421
Toplam	1476

Tebriz’in mahalle kayıtları biten yerde defterin 90. sayfasında ‘Cemaat-i gebran sakinan-i mahalle-i Dervaza-i Serd ve Miyar Miyar der nefsi-i Tebriz’ başlığı altında orada yaşayan gayrimüslim nüfusun adı ve baba adı kaydedilmiştir (COA, TT. D, 904, 1140 /1728). Görünüşe göre sadece bu iki mahallede Hıristiyan cemaati yaşamaktadır. Defterde 610 Hıristiyan vergi mükellefi kayıtlıdır. Bunların ardından defterin 97. sayfasında ‘Cemaat-i Yahudiyan sakinan der mahalle-i Sürhâb’ başlığı altında bu mahallede yaşayan Yahudilerin adı ve baba adı yazılmıştır (COA, TT. D, 904, 1140/1728). Yahudi mükelleflerin sayısı 54 kişidir. Gayri Müslim kayıtları ardından Nefs-i Tebriz’in hasılatı yazılmıştır. Klasik tahrir sisteminde gördüğümüz gibi (Özgüdenli, 2003) bu hasıllardan öşür alınırdı. Fakat 98. sayfada hasılat yazıldığı yerde hums-i (Apaydın, (1998), TDV, c. 18) gallât kaydedilmiştir. Buda bölgenin sulak olduğunu göstermektedir. Tablo-9’da da görüldüğü gibi nefsi-i Tebriz’in hasılatı toplam 246198 olmuştur.

Tablo-9

Vergi ismi	Miktarı	Hasılı
Resmi çift	100	5000
İspence-i Gebran neferen, bi nefer	610	15250
İspence-i Yahudiyan neferen, bi nefer	54	
Hanta	100 kil	40 000
Şair	500 kil	15 000
Erzen (Darı)	200 kil	4000
Feluce maa Çavdar	200 kil	4000
Öşrü Penbe	100 men(batman)	10 000
Zeğerek(ketentohumu)	100 men	2000
Kürüşne (Gavdane)	100 kil	2000
Öşrü kovan		1000
Öşrü Bostan		2000
Öşrü Bostan-i Sir u Piyaz	(sarımsak ve soğanlık)	2000
Öşrü meyve-i mütanevi(çeşitli)		20 000
Öşrü bağat		72 000
Adet-i Ağnam		2000
Resmi Yonca		2000
Resmi Fırın-ı Sebu(testi)		120
Resmi Arusane	Bakire fi 120, Bive fi 60	180
Resmi Asiyab(değirmen)	34 bab tamam sene	4080
Resmi Asiyab	9 bab 6 Ay	540
Resmi Asiyab	6 bab 9 Ay	540
Resmi Asiyab	11 bab Harap	
Mahsulat-i Boyahane		2000
Deştbanı ve Tapo-yi zemin		9000
Niyabet ve cürüm cinayet ve bad-i hava ve mürde-i abd-i abik ve yave ve kaçkın ve beytülmal-i amme ve hassa ve mal-i gaip ve mal-i mefkud ve gayre		25 000
Toplam		246198

Hasılatın ardından nefis-i Tebriz ve ona tabi olan diğer bölgelerin mukataaları Tablo-10'da olduğu gibi kaydedilmiştir. Mukataaların hesaplamasında Hoy, Çors, Merend, Zunuz, Tesuc, Erdebil ve Dehrgan birlikte yazılmıştır . Bu mukataalardan elde edilen gelir miktarı 9.359.003 olmuştur.

Tablo-10

Mukataalar	Miktar
Mükataa-i Gümrük der nefsi-i Tebriz ve Hoy ve Çors ve Merend ve Zunuz ve Tesuc ve Erdebil ve Dehhargan ve tevabi' ha gayr az Urmu ve Merağa	Fi sene 4 560 000
Mükataa-i mizan-i harir der nefsi-i Tebriz ve Hoy ve Çors ve Merend ve Zunuz ve Tesuc ve Erdebil ve Dehhargan maa tevabi' ha	Fi sene 1 200 000
Mükataa-i Gümrük-i Duhan ve Tenbeki der nefsi-i Tebriz ve tevabi' ha	Fi sene 300 000
Mükataa-i temğa-yi Akmeşe (damga-i kumaşlar) ve kerbas der nefsi-i Tebriz ve tevabi' ha	Fi sene 1 920 000
Mükataa-i rusum-i destgahan-i Akmeşe ve kerbas der nefsi-i Tebriz ve tevabi' ha	Fi sene 480 000
Mükataa-i resm-i Kantar nefsi-i Tebriz	Fi sene 180 000
Mükataa-i Bac-ı Bazar ve ihtisap der nefsi-i Tebriz	Fi sene 120 000
Mükataa-i Bazar-i Esb der nefsi-i Tebriz	Fi sene 48 000
Mükataa-i Tahmis-i kahve der nefsi-i Tebriz	Fi sene 60 000
Mükataa-i Boyahane der nefsi-i Tebriz	Fi sene 180 000
Mükataa-i Dellaliye-i mizan-i harir der nefsi-i Tebriz	Fi sene 24 000
Mükataa-i Mir-abiyye der nefsi-i Tebriz	Fi sene 60 000
Mükataa-i Şahbenderi (Şehbender) der nefsi-i Tebriz	Fi sene 18 000
Mükataa-i kethüdalık-ı harir furuşan der nefsi-i Tebriz	Fi sene 12 000
Mahsul-i daruge-i(mübaşir, şehir nazırı) Eramene der nefsi-i Tebriz meşhur Su başılık	Fi sene 96 000
Mükataa-i Şem'-i asel ve revgan	Fi sene 12 000
Mahsul-i Kasaphane ve Salhane(mezbaa) ve başhane	Fi sene 12 000
Mahsul-i bac-ı payı ağnam	23 000
Beytülmal-i amme ve hasse ve mal-i kayıp ve mal-i mefkûd der nefsi-i Tebriz gayri ez Havas-i Hümayun ve mir liva ve evkaf	36 000
Yaylak-i Sahend hasılat	18 000
Toplam	9.359.000

Yukarıda Nefs-i Tebriz ile ilgili 904 numaralı tahrir defterinden aldığımız bilgilere baktığımızda bölge hakkında idari ve iktisadi bilgilere sahip olduğumuzu görmekteyiz. Bu defterlerin nüfus sayım defteri olmamasına rağmen muhteviyatında nüfusla ilgili değerli bilgiler mevcuttur. Ekonomik bilgiler dahilinde bölgede bulunan vergi mükelleflerinin de sayısı verilmiştir. Gerçi vergiye tabi olan yetişkin erkek sayısı içine kadın, kız, çocuk, hizmetçi, köle, asker ve vergi ödemeyenlerin adları dahil değildir ve biz bu durumda defterdeki bilgilerden yola çıkarak doğru bir nüfus tespiti yapamayız. Ayrıca bu vergi kayıtları üzerinde coğrafya, savaş, dönem ve durum etkenlerinin de çok etkili olduğunu söylemeliyiz. Bu nedenle hâne (Göyünç,1979) sayısını hesaplamak için tarih araştırmacıları tarafından farklı öneriler sunulmuştur. Ancak, Ömer Lütfi Barkan'ın görüşü pek çok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir (İnalçık, 2009). Bizde bu çalışmamızda tahmini nüfus sayısını elde etmek için hocamızın yöntemini uygulayarak Nefs-i Tebriz'in 11 mahallesinde tahmini nüfus sayısını 32.545 kişi olduğunu belirtmekteyiz. Bu rakamdan 29.225 kişisi Müslüman, 3.050 Hıristiyan ve 270'i Yahudidir.

Bölge nüfusunun %90'ı müslümanlara aittir. Nefs-i Tebriz'in en kalabalık mahallesi Dervaze-i Serd veya Gecil kapısıdır. Bu mahalle 7.380 kişi Müslüman ve 3.050 kişi Hıristiyan nüfusu barındırmaktadır. Safevi Dönemi'nde Şah Sultan Hüseyin'in (1105-1135h.) saltanatının ilk senelerinde Hıristiyan nüfusun Tebriz'de çoğalmasa söylenmektedir (URL17). Günümüz Tebrizinde Hıristiyanlar genellikle Tebriz'in Baron Avak (halk ağzında Barnava) mahallesinde yaşamaktadırlar.

Nefs-i Tebriz'in mahalle ve sokakları hakkında defterin içerdiği veriler arasında her mahallede bulunan bağ, bahçe ve değirmenlerle ilgili çok etraflı ve değerli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak o dönemdeki Tebriz şehrinin bağcılık ve tarım durumu aşağı yukarı tahmin edilebilmektedir. Kayıtlara baktığımızda bağcılık ve tarım ölçü birimleri için batman ve dönüm terimleri kullanılmıştır. Bazı mahallelerde sadece batman bazılarında hem batman hem de dönüm ve bazen sadece dönüm birimi kullanılmıştır. Bizde karışıklığı önlemek için defterin bilgilerine dayanarak bunların hepsini dönüm olarak hesaplamaya çalıştık (COA, TT.D, 904, 1140/1728). Böylelikle Nefs-i Tebriz 4.917.5 dönüm bağ bahçeye ve 10.825.5 dönüm tarım arazisine ve 15 dönüm yoncalığa sahiptir. Bu yeşil alanın en büyük kısmı Dervaze-i Serd veya diğer adı Gecil kapısına aittir.

Tebriz isminin tesmiyelerine baktığımızda çoğu kitapta (Hamaçi, 1389ş/ 2000; Meşkur, 1352ş/1973) bu ismin ateş döken (URL18) anlamına geldiğini görüyoruz. Buda Tebriz'in havasının güzel ve soğuk ve suyunun bol olmasını göstermektedir. Havanın serin olma nedenlerinden biri de yeşillik ve ağaç sayısının fazla olmasıdır. Bahsettiğimiz dönem Tebriz'de de bağ ve tarımla ilgili verdiğimiz rakamların fazla olduğu görülmektedir ve Tebriz şehrinin gerçek anlamda ateş döken bir şehir olduğu kanaatindeyiz. Halbuki günümüzde yaz mevsiminde Tebriz havasıyla İran'ın en sıcak bölgesi olan Huzistan arasında çok az bir fark vardır. Tabi ki bu sıcaklıkta küresel ısınmanın ve dünya çapında iklim değişikliğinin etkisini inkâr edemeyecek durumdayız. Fakat Tebriz bölgesindeki değişiklikler de bu ısınmaya yardımcı oldular. Safevi Dönemi'ndeki o bağ bahçe ve tarla bostan yerine günümüzde demir ve beton tarlalarıyla karşı karşıyayız. Eski ağaçlar ve yeşilliklerin sayısı günden güne azalmaktadır ve Tebriz artık ateş döken yerine ateş saçan olacaktır.

3. SONUÇ

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Bakanlığı'nda İran coğrafyasıyla ilgili bulunan belgeler ve defterler tarihi önem taşımaktadırlar. Safevi Dönemi'nde bu alanla alakalı olan belge ve kayıtlar Osmanlı Devleti gibi düzenli bir teşkilat şeklinde arşivlenmemiştir. Bu belgelerin yangın, yağma, sel baskınından kurtulan büyük bir kısmı o dönemdeki güçlü ve hanedana bağlı ailelerin eline geçerek sonraki nesillere miras kalmıştır. Küçük bir kısmında günümüzde devlet arşivlerinde, milli kütüphanede korunmaktadır. Bu sebepten dolayı Safevi bölgesinin tarih, coğrafya, ekonomi, idari, dini konularında araştırma yapmak için son derece önemli olan Osmanlı arşiv malzemelerine ihtiyacımız olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
- COA, C-AS, 00583-24548, 16 Safer 1138/24 Ekim 1725.
- COA, M.D, 131, 0131, s. 265, hüküm 711, Evahir-i Muharrem 1136/26
- COA, M.D,131, 0134, hüküm 711, s. 265
- COA, TT.D, 1005, sene 1019/1610, s.23 ve 34.
- COA, TT.D, 904, 1140 /1728, s.59.

- Apaydın, H.Y, (1998), “Humus”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 18, s. 365-369.
- Esterabadi, M. M. H, (1341/1962), Cihanguşa-yı Nadiri, neşr. Seyid Abdullah Envar, Tahran
- Göyünç, N, (1979), “Hane Deyimi Hakkında”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 32; s. 331-348.
- Hamaçi, B, (1389ş/2000), Şehr-i Men Tebriz, İntişarat-i Nida-i Şems, Tebriz
- İnalçık, H, (2009), Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600, c. I, Eren yayıncılık, istanbul
- İvecan, R, (2007), “Osmanlı Hakimiyetinde Revan (1724-1746)”, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul
- Küçükçelebizâde, A.E, (1282h.), Tarih-i Asım, İstanbul
- Külbilge, İ, (2010), “18.Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri(1703-1747)”, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Mehryar, S, &arkadaşları, (1398ş/ 2019), “Berresi-i Baft-i Tarihi-i Mahalle-i Novber-i Tebriz ve Hiyabankeşi der Mihver-i Tarihi-i Bağ-i Şimal”, Tebriz Üniversitesi, İkinci Ümran Konferansı, Tebriz.
- Meşkûr, M. C, (1352h.ş/ 1973), Tarih-i Tebriz tâ Pâyân-i karn-i Nuhum-i Hicri, , Silsile-i İntişarât-i Encümen-i âsâr-i Milli, Tahran
- Meymenet-nejad, K, (1382 ş/ 2003), Tarih-i Hüküm-âbâd-i Tebriz (Hükmar), İntişarat-i Fenn-efzar, Tebriz
- Nejabati, A, (2020), Osmanlı Hâkimiyetinde Hemedân(1724-1732), Ötüken Neşriyat, İstanbul
- Niknam, E, & Zevki,F,(1374 ş/ 1995), Tebriz der Güzergah-i Tarih –Negahî be Tarihi-i Azerbaycan, İntişarat-i Yaran, Tebriz.
- Özgüdenli, O. G,(2003) “Osmanlı İranı: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları:Coğrafi ve İdari Taksimat”, Tarih Araştırmaları Dergisi, XXII/34, s.95
- Seccâd, S. Z, (2536 h.ş/ 1977), Kûye Sürhâb-ı Tebriz ve Makberet'ül-şuarâ, Silsile-i İntişarat-i Encümen-i âsâr-i Milli, Tahran
- Şehzade Nadir Mirza, (1360 ş/ 1980), Tarih ve Coğrafi-i Darüs-saltane-i Tebriz, Haz: Muhammed Müşiri, İntişarat-i İkbâl, Tahran
- Urkundağ, A, (2006), “ Ahmed Dürri Efendi'nin Sefaretnamesi”, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon

İNTERNET KAYNAKLARI

- URL 1: <https://www.kamusiturki.com/> Kûçe
- URL 2: <https://sauc.ir/fa/مقصودیه/>
- URL 3: <http://jahaniran.ir/2017/01/16//باغشمال>
- URL 4: <https://www.kojaro.com/attraction/حمامنوبر>
- URL 5: <https://chtn.ir/news/1399091321/دمشقیه>
- URL 6: <https://abadis.ir/fatofa> دیزج
- URL 7: <http://www.emamzadegan.ir/emamzadehbank/show-10018.aspx> / Avn bin Ali
- URL 8: <https://www.tabriz.ir/?PageID=185> امامزاده سیدحمزه تبریز
- URL 9: <http://honar.tabriz.ir/News/3619> , Miyar Miyar
- URL 10: <http://www.shahryarnews.ir/news/65786/>, Deveci Nabz-i İktisad-i Köhen
- URL 11: <https://gashtook.com/tabriz/historical> , Mahalle-i Senceran ve Rasta Kûçe-i Tebriz,
- URL 12: <https://m4.tabriz.ir/News/2295> / چوستوزان
- URL 13: <https://tabrizpedia.info> / محله چهارمنار

URL 14: <https://www.kojaro.com/2016/10/21/122784/tabriz-gateways/> / دروازه‌های تبریز

URL 15: <https://www.kojaro.com/2016/10/21/122784/tabriz-gateways/> / گجیل قاپی سی

URL 16: <https://www.kojaro.com/2016/10/21/122784/tabriz-gateways/> / گجیل

URL 17: <https://www.paymanonline.com/> مهاجرت-نشین-های-ارمنی-در-ایران

URL 18: <https://www.aftabir.com/articles/download.php?id=192775&href=%2Farticle/>

Tebriz